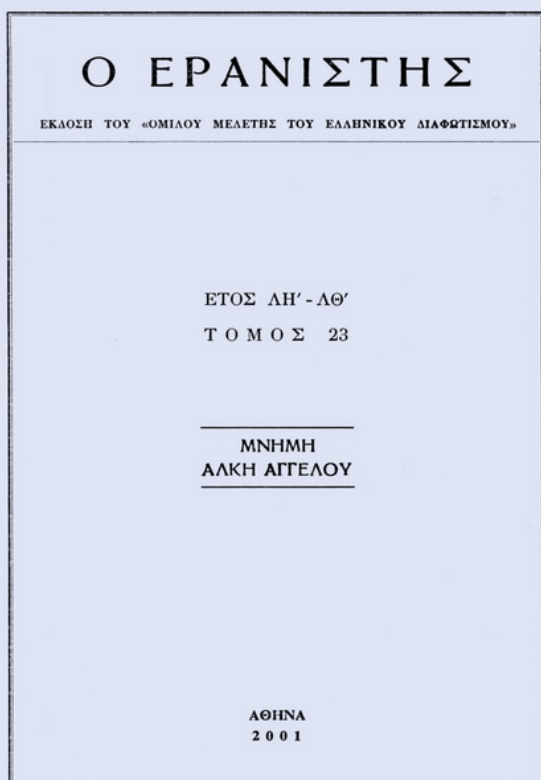

The Gleaner

Vol 23 (2001)

In Memoriam of Alkis Angelou

Το πρωτότυπο του έργου “Επιστολή περιέχουσα τινες διακρίσεις εις το Ποίημα του Κυρίου Βολτέρ περί της καταστροφής της Λισβώνης”

Δ. Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.171](https://doi.org/10.12681/er.171)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (2001). Το πρωτότυπο του έργου “Επιστολή περιέχουσα τινες διακρίσεις εις το Ποίημα του Κυρίου Βολτέρ περί της καταστροφής της Λισβώνης”. *The Gleaner*, 23, 323–325. <https://doi.org/10.12681/er.171>

μᾶς ἀποκαλυφθοῦν καὶ ἄλλες παρόμοιες μαρτυρίες γιὰ τὸν Βούλγαρι καὶ τὶς ποικίλες ἐπαφές του κατὰ τὸν 18ο αἰώνα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ
“ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΡΙΕΧΟΥΣΑ ΤΙΝΑΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΒΟΛΤΕΡ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΒΩΝΗΣ”

ΤΟ ΠΑΡΑΠΑΝΩ ΕΡΓΟ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΤΟ «ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ» τοῦ βιβλίου ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1796 στὴ Βενετία μὲ τὸν ἀκόλουθο τίτλο:

Βιβλίον διηρημένον εἰς μέρη δύο, ὃν τὸ μὲν πρῶτον [μέρος] περιέχει Ἐπιστολὴν τινα διαλαμβάνουσαν τινὰς διακρίσεις εἰς τὸ ποίημα τοῦ κυρίου Βολτέρ. Τὸ δεύτερον [μέρος], Στοχασμούς τινὰς περὶ τῶν αἰτιῶν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς πτώσεως τοῦ δήμου τῆς Ῥώμης. Νῦν πρῶτον τέποις ἐκδοθὲν καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθὲν. ᾠψήστ’. Ἐνετίησι, 1796. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ ποτὲ Δημητρίου Θεοδοσίου. Νῦν δὲ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de’ Superiori.¹

«Ἐπιστολὴ περιέχουσά τινὰς διακρίσεις εἰς τὸ Ποίημα τοῦ Κυρίου Βολτέρ Περί τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως Λισβώνης» εἶναι ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου ὅπως ἀναγράφεται στὴν πρώτη σελίδα τοῦ ἐντύπου ὅπου ἀρχίζει τὸ κείμενο.

“Οἱ ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ φαινόμενο τῆς πρόσληψης ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ στὸ χῶρο τῆς Ἀνατολῆς —ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντίδρασης ποὺ αὐτὴ προκάλεσε— ἔχουν ἐντοπίσει ὅτι στὸ ἐντυπο αὐτὸ βιβλίον δὲν περιέχεται μόνο μιὰ προσπάθεια ἀναίρεσης ὅσων ὑποστήριζε ὁ Βολταῖρος στὸ ἔργο του *Poème sur le désastre de Lisbonne* (1756) ἀλλὰ γίνεται ἀναφορὰ καὶ στὸν Ζάν-Ζάκ Ρουσώ (1712-1778), στὸν Γάλλο ἀββὰ Νοέλ-Αντοίν Πλυκ (1688-1761) καὶ στὸν Ἑλβετὸ μαθηματικὸ Leonhard Euler (1707-1783). Κανεὶς ὅμως ὡς τώρα δὲν κατόρθωσε

Hanau /Halle 1994, σ. 355-374, στὴ σ. 364. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως πότε ἀκριβῶς εἶχε λάβει χώρα ἡ παραπάνω συνάντηση τοῦ Gabashvili μὲ τὸν Βούλγαρι.

1. Βλ. πρόχειρα Γ. Γ. Λαδᾶς - Ἀθανάσιος Χατζηδῆμος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, σ. 12-14 (στὴ σ. 11 πανομοιότυπο τῆς σελίδας τίτλου τοῦ βιβλίου)· Θωμᾶς Ι. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466-1800)*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, σ. 81 ἀρ. 1078.

νά ἐντοπίσει τὸν δηλούμενο μὲ τὰ ἀρχικά «Β.Α.» συγγραφέα τοῦ κειμένου.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἔργο ἔχουν δείξει, ὅπως εἶναι φυσικό, ὅσοι μελέτησαν τὴν τύχη τοῦ Βολταίρου στὴν Ἑλλάδα: ἡ Ἀριάδνη Καμαριανοῦ καὶ ὁ Κ. Θ. Δημαράς.

Ἡ Ἀριάδνη Καμαριανοῦ, ποὺ πρώτη μελέτησε τὴ δεξίωση τοῦ Βολταίρου στὴν ἐλληνικὴ καὶ ρουμανικὴ γλώσσα, δηλώνει ὅτι τὸ ἐλληνικὸ κείμενο ἀποτελεῖ μετάφραση ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἢ ἀπὸ κάποια ἄλλη γλώσσα.² Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ μετάφραση δὲν ὑποδηλώνεται μόνο ἀπὸ ἐσωτερικὰ τεκμήρια, δηλώνεται ρητὰ στὴν ἀφιερωτικὴ προσφώνηση τοῦ ἐκδότῃ πρὸς τὸ χορηγὸ τῆς ἐκδόσεως Στέριο Κυριάκη: «προσφέρει [τῇ ὑμετέρᾳ τιμίῳτῃ] τὴν παροῦσαν μετάφρασιν».³ Ὁ Δημαράς πάλι φαίνεται πεπεισμένος πὼς γαλλικὸ ἦταν τὸ πρωτότυπο καὶ πὼς οἱ Ἕλληνες μεταφραστὲς χρησιμοποίησαν μιὰν ἀπόδοσή του στὰ γερμανικά.⁴ Δὲν ἀποκαλύπτει τὸ σκεπτικὸ του ἀλλὰ μπορούμε νομίζω εὐκολὰ νὰ τὸ μαντέψουμε. Ἐντοπίζει στὸ ἐλληνικὸ κείμενο ἓνα ἀμετάφραστο γερμανικὸ ὄρο, τὸν ὄρο «Κουνσταμμερ»,⁵ γεγονός ποὺ τὸ θεωρεῖ ἐσωτερικὸ τεκμήριον γιὰ τὸ ὅτι τὸ πρωτότυπο ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ Ἕλληνες μεταφραστὲς ἦταν γερμανικό.⁶

Δὲν εἶχαν καλὴτερη τύχη γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς ταυτότητος τοῦ ἔργου ὅσοι ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὴν παρουσία τῶν ἄλλων συγγραφέων ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο.

Ἡ Ρωζάνη Ἀργυροπούλου, ποὺ θέλησε νὰ μελετήσῃ τὴν ἀπήχηση τοῦ Ρουσώ στὴν Ἀνατολή, γνωρίζει τὸ ἐντυπο ἀλλὰ περιορίζεται νὰ χαρακτηρίσει τὸ ἔργο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει «ἀνώνυμη ἐπιστολή»,⁷ θεωρώντας

2. Ariadna Camariano, *Spiritul Revolutionar Francez și Voltaire in limba greacă și română*, Βουκουρέστι 1946, σ. 38-39 καὶ 179-180.

3. Ἡ προσφώνηση πρὸς τὸν Κυριάκη καλύπτει τὶς σελίδες γ' καὶ δ' τοῦ ἐντύπου· τὸ χωρίο στῇ σ. γ'.

4. C. Th. Dimaras, «La fortune de Voltaire en Grèce», *Mélanges Octave et Melpo Merlier*, τ. 1, Ἀθήνα 1956, σ. 213 [= *La Grèce au temps des Lumières*, Γενεύη 1969, σ. 81]: «La traduction n'a pas été faite sur un original français, mais sur un texte allemand»· Κ. Θ. Δημαράς, «Ὁ Βολταῖρος στὴν Ἑλλάδα», *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 1977, σ. 161: «Ἡ μετάφραση δὲν ἔγινε ἀπὸ ἓνα γαλλικὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα γερμανικὸ κείμενο».

5. *Βιβλίον διηρημένον εἰς μέρη δύο...*, σ. 19.

6. Τὸ θέμα δὲν ἔχει ἀπασχολήσει καὶ τὸν Börje Knös, στὴ μελέτη του «Voltaire et la Grèce», *L'Hellénisme contemporain* 9 (1955), 6-31, οὔτε τὸν Γιάννη Ἀγγέλου, «Ὁ Βολταῖρος καὶ οἱ Ἕλληνες λόγιοι τοῦ 18ου αἰῶνα», *Ἑλληνογαλλικά. Ἀφιέρωμα στὸν Roger Milliet* γιὰ τὰ πενήντα χρόνια τῆς ἐλληνικῆς παρουσίας του, Ἀθήνα 1990, σ. 37-41.

7. Ρωζάνη Ἀργυροπούλου-Λουγγῆ, «Ἡ ἀπήχηση τοῦ ἔργου τοῦ Ρουσώ στὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμό», *Ὁ Ἑρανιστὴς* 11 (1974) —Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά—, 200.

προφανώς ότι το «Β.Α.» δὲν δηλώνει τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος κάποιου συγγραφέα. Ὁ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, ποὺ θέλησε νὰ μελετήσει καὶ αὐτὸς «le retentissement des idées de Jean-Jacques Rousseau» στὸν βαλκανικὸ χῶρο, ἐπέλεξε ἕναν ἄλλο δρόμο γιὰ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα: προσπερνᾷ τὸ ἔντυπο, ὁπότε δὲν ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει κανένα δίλημμα γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ κειμένου ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ Βενετία καὶ στὸ ὁποῖο γίνεται μακρὰ καὶ ἐγκωμιαστικὴ ἀναφορὰ στὸν Ρουσό.⁸ Ὁ Γ. Γ. Ἀλισανδράτος, ποὺ πρῶτος ἐντοπίζει μετὰφραση ἔργου τοῦ Ἀββᾶ Noël Antoine Pluche στὰ ἑλληνικά, ἐπαναλαμβάνει ὅσα ἀναφέρει γιὰ τὸ θέμα ὁ Κ. Θ. Δημαράς.⁹ Τέλος οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἐπιστημῶν δὲν ἔχουν ἀσχοληθεῖ, ὅσο γνωρίζω, μὲ τὴν πρώτη φιλολογικὴ παρουσία τοῦ μαθηματικοῦ Leonhard Euler στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Ἡ λύση ὥστόσο τοῦ αἰνίγματος ἔμενε νὰ βρεθεῖ: καὶ εἶναι τελικὰ μιὰ λύση ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τὴν ὁποία εἶχαν ὑποθέσει ὅσοι μελέτησαν τὴν τύχη τοῦ Βολταίρου στὴν Ἑλλάδα. Τὸ πρωτότυπο εἶναι γραμμένο στὰ ρωσικά καὶ συγγραφέας του εἶναι ὁ Vassilij Alekseevic Levšin, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἀρχικά «Β.Α.» στὴν ἑλληνικὴ μετὰφραση. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε ὡς αὐτοτελὲς δημοσίευμα στὴ Μόσχα τὸ 1787, μὲ τὸν τίτλο *Pis'mo, soderžaščee nekotorye rezsuždenija o Poëme G. Vol'tera na razrušenie Lissabona*.¹⁰ Τὸ ρωσικὸ πρωτότυπο εἶχε 83 σελίδες, τόσες περίπου ὅσες ἔχει καὶ ἡ ἑλληνικὴ του μετὰφραση.¹¹

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

8. P. M. Kitromilidès, «Le retentissement des idées de Jean-Jacques Rousseau au sein du radicalisme balkanique à l'époque de la Revolution française», *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 324 (1994), 121-139: ἀποτελεῖ μετὰφραση στὰ γαλλικά τοῦ κεφαλαίου Γ' τοῦ βιβλίου του *Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη*, Ἀθήνα 1980, σ. 101-138 καὶ 161-170 [β' ἔκδοση, Ἀθήνα 2000: σ. 133-173]. Στὸ βιβλίο τὸ κεφάλαιον ἔχει τίτλο «Ὁ βαλκανικὸς ριζοσπαστισμός»: βλ. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκος (Γενικὴ ἐπιμέλεια), *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Βιβλιογραφία 1945-1995*, Ἀθήνα 1998, σ. 256 ἀρ. 2023.

9. Βλ. στὸν ἴδιο αὐτὸ τόμο τὴ μελέτη του «Ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ ἱερέα Παναγῆ / Μαρίνου Φωκᾶ (Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς 1810, Ἐπιτομὴ Λογικῆς 1811, *Τί ἔστιν Ἄνθρωπος* 1811)», 209-210. Πρὸκειται γιὰ μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Pluche, *Le Spectacle de la Nature* (Παρίσι 1732) ποὺ μέσω τῆς ἰταλικῆς του μετὰφρασης ἀπέδωσε στὰ ἑλληνικά τὸ 1811 ὁ Παναγῆς / Μαρίνος Φωκᾶς.

10. Βλ. Piotr R. Zaborov, *Russkaja literatura i Vol'ter: XVIII - pervaja tret' XIX veka*, Λευινγκράντ 1978, σ. 72-73. Γιὰ τὴν ἀπῆχρηση τοῦ Ποιήματος τοῦ Βολταίρου «Περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Λισσαβώνας» στὸ ρωσικὸ κοινὸ βλ. πρόχειρα τὴ μελέτη τῆς Barbara W. Maggs, «Eighteenth-century Russian reflections on the Lisbon earthquake, Voltaire and optimism», *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 137 (1975), 7-29.

11. Στὴν ἀνακοίνωσή μου «Ἡ τύχη τοῦ Βολταίρου στὴν Ἑλλάδα. Νεότερα